

"האביב הערבי" וסוגיית הפצת הנשק באזור: נשק כימי בלוב וסוריה

בנדטה ברטי ודוד פרידמן

מאז דצמבר 2010, עבר אזור המזרח התיכון וצפון אפריקה שינוי פוליטי וחברתי רחב ממדים. מה שכונה "האביב הערבי" הוביל בכמה מדינות להתמוטטות משטרים רודניים ישנים, כמו בלוב ובמצרים, ובמדינות אחרות – לעימות פנימי מתמשך ולא־יציבות, כפי שקרה בסוריה. תהליך השינוי האזורי יכול להוביל אמנם בטווח הארוך ליתר דמוקרטיה ושגשוג במזרח התיכון, אך בטווח הקצר, כמעט כל מדינות האזור נאלצות להתמודד עם סביבה הפכפכה ובלתי יציבה מבחינה ביטחונית ומדינית. מאמר זה מנתח את השפעת המהפכות וא־היציבות בעקבות חילופי המשטר בעולם הערבי על תפוצת הנשק הלא קונבנציונאלי באזור,¹ תוך התמקדות מיוחדת בנשק כימי. הדגש במאמר זה מושם על שתי מדינות – אחת שבה ההתעוררות הערבית הובילה לשינוי משטר (לוב) והשנייה העוברת עימות פנימי ארוך (סוריה). שתי המדינות ידועות כמחזיקות, או כמי שהחזיקו בעבר, בתוכניות לנשק להשמדה המונית. לאור זאת, המאמר בוחן את ההיסטוריה והמצב של תוכניות אלו ומעריך את השפעת המהפכות על היכולת של לוב וסוריה לאבטח את הנשק הכימי שברשותן. לבסוף, המאמר דן בהשפעה של שתי מגמות אלו על ביטחון האזור בכלל ועל ביטחון ישראל בפרט.

מבט על התוכניות של סוריה ולוב

נשק לא קונבנציונאלי, שנחשב בשעתו לנחלתן הבלעדית של מעצמות על ומדינות מפותחות, הפך בהדרגה, מאז שנות השישים והשבעים של המאה העשרים, גם לחלק ממאגר הנשק של מספר מדינות מתפתחות.

כמה גורמים הניעו את מועמר קד'אפי לנסות לפתח תוכנית לנשק כימי ובילוגי בשנות השמונים של המאה: ראשית, קד'אפי חש שנשק מסוג זה הוא דרך לאזן

ד"ר בנדטה ברטי היא חוקרת במכון למחקרי ביטחון לאומי
ד"ר דוד פרידמן הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי

את הנחיתות הצבאית של לוב ביחס לכמה משכנותיה באזור, לרבות מצרים (שגם היא פיתחה מאגר נשק כימי) וישראל, המצוידת בנשק קונבנציונאלי, ולכאורה גם ביכולת גרעינית. שנית, ההתחמשות של לוב התרחשה בהקשר של מרוץ אזורי, כאשר באותה תקופה ניסו מדינות נוספות, לרבות סוריה ועיראק להשיג נשק לא קונבנציונאלי. יתרה מכך, החישוב של קד'אפי היה שרכישה של נשק כימי תעניק לו ולמשטרו חסינות כנגד כל ניסיון להפילו.

במהלך שנות השמונים של המאה שעברה, החל משטר קד'אפי לבנות שלושה מתקנים מרכזיים לנשק כימי.² הראשון, ראבטה, ליד טריפולי, היה מתחם תעשייתי שכוונה "פארמה-150", היה בעל יכולת להפיק כ-4,500 ק"ג ליום של נשק כימי, כמו גז חרדל ועצבים. לוב בנתה במקביל שני מתקנים נוספים, שניהם ממוגנים בפני הפצצות מהאוויר.³ בנוסף לפיתוח נשק כימי, החלה לוב להשקיע גם במערכות שיגור, במיוחד לטילים בליסטיים.⁴

במהלך שנות התשעים של המאה העשרים הגבירה הקהילה הבין-לאומית את מאמציה לבלימת ההתחמשות בנשק כימי, ותשומת לב גוברת הוקדשה למה שנראה כמאגר הנשק הצומח של לוב. מדינות מערביות, ובראשן ארצות הברית, הפגינו דאגה ממגמה זו של לוב, במיוחד לאור תמיכתה בטרור הבין-לאומי. על רקע זה אסרה ארצות הברית על חברות הפועלות על אדמה אמריקאית לסייע לחימושה של לוב.⁵ ב-1993 הכריזה לוב, כמו מצרים ומדינות ערביות נוספות, שלא תצטרף לאמנה לנשק כימי (CWC), תוך שהיא טוענת כי פירוק מנשק כזה יכול להתבצע רק כחלק מאיסור מקיף על נשק להשמדה המונית באזור, וכי דבר זה אינו אפשרי כל עוד ישראל אינה מסכימה לוותר על תוכנית הגרעין המיוחסת לה. ב-2003, פתחו לוב ובריטניה במשא ומתן חשאי שנועד לנרמל את היחסים בין לוב לקהילה הבין-לאומית. כתוצאה מכך, התירה לוב, באוקטובר 2003, לפקחים אמריקאיים ובריטיים לבקר במתקנים הצבאיים ובמעבדות שלה, כדי לבדוק את תוכניות הנשק הכימי ואת שאר התוכניות לנשק לא קונבנציונאלי.⁶ מאוחר יותר, בדצמבר 2003, הכריזה לוב שהיא נוטשת את כל תוכניותיה לנשק להשמדה המונית וכי בכוונתה להצטרף לכל האמנות הבין-לאומיות הקיימות בנושאים אלה.⁷ עד לאותה נקודה, לוב מעולם לא חשפה את קיומן של תוכניותיה לנשק לא קונבנציונאלי ולא הודתה בהן; אדרבא, היא דבקה בטענה שפעילותה בתחום זה היא בעלת אופי אזרחי ומיועדת למטרות שלום.

עד היום לא ברור לחלוטין מה הניע את קד'אפי לנקוט צעד דרמטי זה. סביר להניח שהלחץ הבין-לאומי הגובר, הן נגד הנשק הלא קונבנציונאלי והן נגד תמיכת לוב בטרור הבין-לאומי, בעידן שלאחר הפיגוע במגדלים התאומים בניו יורק, שיחק תפקיד בדחיפת קד'אפי לנטוש את תוכנית הנשק הכימי שלו. בנוסף, נראה שפלישת ארצות הברית לעיראק ב-2003 והנפילה המהירה של משטר סדאם חוסיין יצרו

אצל קד'אפי חשש מהתערבות חיצונית דומה בלוב והובילו אותו לבטל את תוכנית הנשק להשמדה המונית שלו, וזאת בתמורה להבטחה מצד המערב לא להפיל את משטרו. כמו כן, קד'אפי הבין ככל הנראה שתוכניתו לנשק כימי הייתה רחוקה באותו שלב מלהעניק לו חסינות נגד התערבות חיצונית או הפיכות פנימיות, וגם משום כך העדיף לקבל את העסקה שהוצעה לו.

עד שנת 2004 לוב כבר הגישה ל"ארגון לאיסור על נשק כימי" של האו"ם (OPCW) הצהרה חלקית על המתקנים לאחסון נשק כימי שברשותה. במסגרת זו היא הצהירה על 3,500 פצצות אוויר המיועדות לפזר נשק כימי, על 24.7 טונות של גז חרדל ועל 1,390 טונות של חומרי מוצא לכימיקלים.⁸ "הארגון לאיסור על נשק כימי" החל לפקח ולאמת את כל המאגר המוצהר, ומצא שיכולות הייצור של לוב היו הרבה יותר צנועות מאשר ההנחה המוקדמת וכי מאגר הנשק שלה היה במצב חמור במונחים של ביטחון, איכות חומרים ותחזוקה.

לאחר הצטרפותה לאמנה לנשק כימי, פתחה לוב במאמצים לשנות את תדמיתה והפכה לפעילה מאד בארגון. היא קראה למדינות אחרות באזור ללכת בעקבותיה ולהשמיד נשק כימי וביולוגי. בפועל, התוכנית להשמדת הנשק הכימי שברשות לוב התקדמה לאט למדי, למרות הסיוע מארצות הברית ומאיטליה. בעוד שהפצצות האוויריות הושמדו מיד לאחר שלוב הצטרפה לאמנה, התעכב התהליך של השמדת גז החרדל וחומרי המוצא לכימיקלים.⁹ ערב המהפכה, לוב ביקשה הארכה כדי להשלים את השמדת הנשק הכימי שלה.¹⁰

התעניינות סוריה בנשק לא קונבנציונאלי החלה כנראה בשנות השבעים של המאה העשרים. קיימת עדות לכך שלפני מלחמת יום הכיפורים, מצרים סיפקה לסוריה את היכולת הכימית הראשונית שלה.¹¹ בתחילת התוכנית, בראשית שנות השבעים, קנתה סוריה חומרים כימיים וטילים בליסטיים מארצות אחרות, אך לאחר זמן מה כבר פיתחה יכולות ייצור משלה שנשענו על סיוע חוץ. ואכן, בתחילת שנות השמונים, חאפז אל-אסד החל להפגין עניין בפיתוח עצמי של נשק לא קונבנציונאלי, כשהוא מונע הן משיקולי הביטחון של סוריה ביחס לישראל והן מרצונו לאזן את היתרון המשמעותי של ישראל בנשק קונבנציונאלי ולהשיג רמה מסוימת של הרתעה אסטרטגית כנגד הנשק הגרעיני שלכאורה היא מחזיקה. יתרה מכך, משטר אסד בחר לפתח את יכולות הטילים הבליסטיים שלו לשיגור נשק כימי וביולוגי גם מתוך מודעות לעליונות האווירית של ישראל.¹²

ההנחה כיום היא שסוריה מחזיקה באחד מהמאגרים המבצעיים המתוחכמים ביותר של נשק כימי בעולם,¹³ המבוסס בעיקר על גז עצבים. קבוצה זו של נשק מייצגת את הצורה המתקדמת ביותר של חומרים כימיים לשימוש צבאי. החומר המרכזי בה הוא סארין (המוכר גם בכינוי GB) – חומר נדיף ורעיל במיוחד. הסברה היא שהסורים מחזיקים גם ב-VX, הרעיל אפילו יותר מהסארין.¹⁴ מנגנוני השיגור

של הנשק הכימי שבידי סוריה כוללים פצצות אוויר ופגזים, אך הנשק האסטרטגי המוביל שלה הם הטילים הבליסטיים (סקאדים ופיתוחים שלהם, וכן SS-21), המסוגלים להגיע לכל מקום בישראל. המרכיבים השונים של הנשק הכימי הסורי מפוזרים על פני מספר גדול של אתרים בכל רחבי המדינה, ולפי ההערכה, המשטר הסורי מפעיל ארבעה מתקני ייצור של נשק כזה.¹⁵ הרבה פחות מכך ידוע על תוכנית הנשק הביולוגי של סוריה, ויש חוסר הסכמה באשר לשאלה אם היא פיתחה יכולת מבצעית של נשק ביולוגי התקפי.¹⁶

עד לאחרונה, המשטר הסורי לא הודה מעולם בקיומה של תוכנית ומאגר של נשק כימי וביולוגי, למרות העובדה שבמהלך שנות משטרו של חאפז אל-אסד הושמעו על ידו לא פעם הצהרות על כך שסוריה מחזיקה ב"נשק סודי" או ביכולת "תגובה הולמת" מול היתרון הצבאי של ישראל. במהלך השיחות סביב אמנת הנשק הכימי ובפורומים בין-לאומיים אחרים, עמדתה של סוריה הייתה שכל עוד ישראל מסרבת להשמיד את הנשק הגרעיני שלה, סוריה תשמור לעצמה את הזכות לחמש את עצמה בנשק כימי ולא תשמיד נשק כזה אפילו אם תחזיק בו. בראיון שהעניק נשיא סוריה בשאר אל-אסד בינואר 2004, הוא חזר שוב על העמדה לפיה יש לסוריה הזכות להגן על עצמה, והוסיף כי "לא קשה במיוחד להשיג את רוב הנשק מהסוג הזה [ביולוגי-כימי] בכל מקום בעולם, וניתן להניח עליו את היד בכל עת".¹⁷ עמדה קשוחה זו של סוריה נותרה בתוקפה עד היום. סוריה מתנגדת להצטרף לאמנה לנשק כימי ומתאמת את עמדתה הפוליטית בעניין זה עם מצרים.

השלכות "ההתעוררות הערבית" על הנשק הביולוגי והכימי בלוב ובסוריה

לקראת סיומה של המהפכה בלוב העריך "הארגון לאיסור על נשק כימי" שלוב עדיין מחזיקה כ-45 אחוזים מגז החרדל שברשותה וב-60 אחוזים מהמרכיבים הגולמיים שלו (חומרי מוצא), שהוצהר על קיומם אך עדיין לא הושמדו.¹⁸ מאגר הנשק הכימי לא מילא תפקיד במהלך המהפכות בעולם הערבי, ולמרות שמועות סותרות,¹⁹ קד'אפי לא פנה בייאושו להשתמש בנשק זה – בחירה שכנראה הושפעה משיקולים פוליטיים ומידיעה שהנשק הכימי לא התאים לשימוש מבצעי.

עם סיום עידן המשטר הישן והקמת "מועצת המעבר הלאומית" של לוב (NTC), הכריזו הרשויות החדשות כי איתרו מאגרי נשק כימי נוספים שמשטר קד'אפי נמנע מלהצהיר עליהם.²⁰ כאשר "הארגון לאיסור על נשק כימי" בדק את לוב בפעם השנייה מאז המהפכה בינואר 2012, הוא אישר שקד'אפי החזיק במלאי לא מוצהר של פגזים כימיים.²¹

העובדה שהמשטר הלובי לא חשף את קיומם של שני האתרים העלתה חשש לקיום נשק כימי לא מוצהר נוסף בלוב. כמו כן, התעוררה דאגה שמרכיבים מהמאגר

הכימי הלובי יפלו לידיים לא רצויות, בעיקר לידי קבוצות טרור בלוב ומחוצה לה. עם זאת, עד היום לא נמצאה הוכחה לאמיתותם של חששות אלה. פיקוח של האו"ם שנעשה באתרים המוצהרים בעידן שלאחר נפילת קד'אפי, אישר שלא היו חסרים אחרי המהפכה מרכיבים של נשק כימי לובי. הדבר לא ניתן להיאמר לגבי שאר מאגרי הנשק של קד'אפי. לדוגמה, ארצות הברית מעריכה שמתוך מספר של כ-20,000 מערכות לשיגור טילי כתף נגד מטוסים שהיו לקד'אפי, רק 5,000 נמצאו והושמו תחת אבטחה.²² הברחה אפשרית של מאגר הנשק של קד'אפי מהווה, מבחינה אזורית וגלובלית כאחת, אתגר רציני בתחום הפצת הנשק הלא קונבנציונאלי.

מאז שקיבלה לידיה את השלטון בלוב, הדגישה "מועצת המעבר הלאומית" חזור והדגיש את מחויבותה לפעול בשיתוף פעולה עם האו"ם לפירוק שאריות המאגר הלא קונבנציונאלי הלובי. הממשלה הנבחרת של לוב, שקמה אחריה, ביטאה עמדה דומה. הקהילה הבינ-לאומית הייתה מעורבת מאד במאמצים לאתר ולאבטח את מאגר הנשק של קד'אפי, הן מבחינה כספית²³ והן בשיתוף פעולה וסיוע בהיבט הטכני.²⁴ הרשויות החדשות בלוב הפגינו רצון רב לתיאום ולשיתוף עם "הארגון לאיסור על נשק כימי" ועם משלחת הסיוע של האו"ם בלוב, וכן עם מדינות שונות שהציעו סיוע, לרבות ארצות הברית ועיראק.²⁵

שלא כמו בלוב, המצב בסוריה הרבה פחות בטוח. המחאות הראשונות במדינה נתקלו בברוטאליות גורפת וחסרת אבחנה מצד הממשלה הסורית והתפתחו לכדי מרחץ דמים פנימי בין ממשל אסד לכוחות האופוזיציה. ככל שמתברר שהממשלה אינה מסוגלת לפרוץ את המבוי הסתום המתמשך ולדכא את האופוזיציה, וככל שהאופוזיציה כובשת יותר ויותר שטחים ומכרסמת בבסיס התמיכה והיכולות של המשטר, כך גוברת דאגתה של הקהילה הבינ-לאומית לגורלו של מאגר הנשק הכימי והביולוגי של סוריה.

החשש העיקרי הראשון הוא שמשטר אסד, במהלך של ייאוש וכחלק מהמאבק על הישרדותו, עלול לפנות לשימוש בנשק כימי נגד בני עמו. למרות שמדובר בתרחיש שהוא בעיקר פנים-סורי, שימוש גלוי בנשק כימי הוא בעל השלכות נרחבות יותר על הפרת היציבות האזורית. עד עתה, אסד הבין שהשימוש בנשק כזה יהיה כרוך בחציית הקו האדום היחידי שהציבה לו הקהילה הבינ-לאומית, ולכן המשיך לשחק לפי כללי המשחק. עם זאת, ככל שהסכסוך הפנימי מסלים ומעמדו של אסד מתערער, לא ניתן להתעלם מתרחיש כזה.

אסד ופמלייתו נפנפו באיום הנשק הכימי כאזהרה מפני התערבות חיצונית. לדוגמה, פקיד בכיר במשטר הסורי הכריז שאם סוריה תשתמש בנשק כימי, היא תעשה זאת רק נגד גורמים זרים. הצהרה זו הייתה כשלעצמה משמעותית, משום שהייתה הודאה ראשונה של סוריה שהיא אכן מחזיקה בנשק כימי (אם כי הכרזה זו

הוכחה מאוחר יותר בטענה ש"הוצאה מהקשרה".²⁶ בכל מקרה, "תרחיש נקמה" זה, שבו אסד יפנה את הנשק הכימי שלו כלפי מדינות כמו ישראל או טורקיה כדי להטות את תשומת הלב מהעימות הפנימי ו"להעניש" את הקהילה הבין-לאומית, נראה בלתי סביר לנוכח הגישה הרציונאלית הקרה שמפעיל המשטר עד עתה. החשש העיקרי השני, אותו הביעה במיוחד ישראל, הוא שמשטר אסד עלול בייאושו להעביר חלק מהנשק הלא קונבנציונאלי שלו לידי חזבאללה. אפשרות זו נראית גם היא כבלתי ריאלית, לפחות כל עוד המשטר מעורב במלחמה כוללת עם האופוזיציה ויש לו עניין בשימור שליטה הדוקה על כלל המאגר הצבאי שלו. עם זאת, אם המשטר יחוש בוודאות מוחלטת שהוא עומד להפסיד את השלטון, אזי ייתכן שינסה להעביר נשק לא קונבנציונאלי לידי הארגון. על הקהילה הבין-לאומית לקחת תרחיש זה ברצינות רבה, שכן הוא עלול להגביר במידה משמעותית את היכולות של חזבאללה, שגם כך הוא עתיר כוח באופן יחסי לארגון חמוש שאינו מדינה.

מקור שלישי לחשש בין-לאומי היה הכאוס המתמשך המשתלט על סוריה. בהתאם לכך, קיים חשש שהממשל הסורי עלול לאבד שליטה על מאגר הנשק הביולוגי-כימי שלו, וכי זה ייפול לידי המורדים. הקהילה הבין-לאומית מודאגת במיוחד מקבוצות ג'האד מקומיות המנסות להשיג גישה למאגר הכימי של סוריה. כוחות האופוזיציה של מתנגדי אסד אמנם הבטיחו בעבר שיאבטחו את המאגר הכימי, כפי שעשו המורדים בלוב, אך עם הסלמת העימות בסוריה והפיכתו לאלים מאי פעם, גם תרחיש זה מעורר דאגה.²⁷

כדי להתמודד עם הסיכונים הכרוכים בנשק הכימי בסוריה, הקהילה הבין-לאומית בהנהגתה של ארצות הברית מנהלת מעקב צמוד אחר האירועים שם ונקטה כמה אמצעים דיפלומטיים ומעשיים. ארצות הברית וישראל רואות שתיהן באפשרות של נפילת נשק כימי לידיים לא נכונות סיכון חמור, ועשו הכנות למנוע את האפשרות שגורמים מסוכנים ישימו את ידיהם על רכיבים או חלקים מהנשק הביולוגי והכימי.²⁸

הכנות אלו התמקדו, ראשית, בהגברת הפיקוח על אזורים רגישים. דווח כי ארצות הברית פועלת ביחד עם ישראל, ירדן, טורקיה ונאט"ו כדי לפקח מקרוב על הפעילויות בכל אתרי הנשק הכימי המוכרים בסוריה.²⁹ שנית, ברמה הדיפלומטית, כמה מדינות, לרבות ארצות הברית ולאחרונה גם טורקיה, הזהירו את אסד מההשלכות הרוות הגורל אם יעז להשתמש בנשק הכימי שברשותו מול גורמים פנימיים או מול גורמים חיצוניים.³⁰ ממשלת ישראל שרטטה גם היא קווים אדומים משלה ופרסמה אזהרות תקיפות, לפיהן כל שינוי לרעה מבחינתה של ישראל במצב הנשק הכימי בסוריה, יאלץ אותה לנקוט צעדים קיצוניים, לרבות מתקפה צבאית.³¹ זאת ועוד, הקהילה הבין-לאומית האיצה באסד להגביר את אבטחת

מאגרי הנשק לו, תוך שהיא מגיבה בחיוב לדיווח לפיו הוא הוציא חלק מהנשק הלא קונבנציונאלי מתוך אזורי הקרבות הרגישים.

שלישית, ארצות הברית השקיעה מאמצים בגיבוש תוכניות מבצעיות להתערבות ישירה שתביא לתפיסת השליטה על אתרי הנשק הלא קונבנציונאלי בסוריה ואבטחתם, או להשמדתם בתקיפות צבאיות. מאז תחילת 2012 דווח שארצות הברית העבירה לשכנותיה של סוריה – עיראק, ירדן, לבנון וערב הסעודית – מסר על מוכנותה לסייע ולעזור בתיאום פעילויות שעשויות למנוע תפוצה של נשק לא קונבנציונאלי מסוריה.³² ספציפית, התוכניות הקיימות מתמקדות בשאלה כיצד לאבטח את המאגר הכימי בעידן שלאחר מה שנראה כהתמוטטות הבלתי נמנעת של משטר אסד. תקופת המעבר הבלתי יציבה שצפויה להגיע בעקבות נפילת המשטר נתפשת על ידי חלק מהצדדים המעורבים – מארצות הברית ועד ישראל, טורקיה וירדן – כתרחיש המסוכן ביותר. בנוסף, התוכנית ששימשה לאבטח את הנשק הכימי בלוב עשויה להתגלות כבלתי מספקת בסוריה: המאגר בסוריה גדול הרבה יותר, מתוחזק טוב יותר ומתוחכם מהמאגר הכימי בלוב; החומרים הכימיים שבו כבר נחשבים למבצעיים; ההנחה היא שהוא מפוזר בשיטה יעילה מאד; והיא עשוי לכלול תוכנית ביולוגית התקפית.

כל המרכיבים האלה הופכים את האתגר של איתור ואבטחת הנשק הכימי בסוריה לגדול הרבה יותר מאשר במקרה של לוב. מבצע צבאי אווירי להריסת האתרים יהיה מאסיבי ויקר, כרוך בסיכון של מספר גבוה של נפגעים ושל פגיעה סביבתית. יתרה מכך, יש בו גם סיכון שהוא לא יצליח לזהות ולהשמיד את כל המאגר הכימי של סוריה. אבטחת האתרים מהקרקע עתידה להיות מורכבת ומחייבת מודיעין מעולה, וכן תדרוש הצבת מספר גבוה של חיילים בשטח. בהקשר זה דווח לאחרונה שארצות הברית תזדקק לעד 75,000 חיילי חי"ר כדי לאבטח את כל הנשק בסוריה.³³

חשש נוסף הנוגע לתזמון של מבצע צבאי בסוריה הוא שהקהילה הבין-לאומית חסרה את המידע המדויק על מצב הנשק הכימי שם ומחזיקה רק בדוחות עתיים על העברה לכאורה של נשק כזה בין אתרים שונים. כך גם קשה מאד לקבוע בוודאות אם אסד אכן נקט צעדים לאבטח את המאגר הכימי שלו, או שהוא פועל לחילופין להגברת מוכנותו המבצעית, כפי שטען לאחרונה מזכיר ההגנה האמריקאי לאון פאנטה.³⁴ לאור זאת, הקהילה הבין-לאומית ניצבת בפני דילמה רצינית האם ומתי להתערב בשאלת הנשק הכימי בסוריה. מצב בעייתי זה הופך עוד יותר גרוע ככל שמדרדר העימות הפנימי במדינה. דיווחים עדכניים, לפיהם המשטר השתמש בטילי סקאד נגד האופוזיציה, מאשרים את חומרת המצב.³⁵

הקו האדום (היחיד) שהציבה הקהילה הבין-לאומית עד כה בפני המשטר הסורי נגד השימוש בנשק לא קונבנציונאלי אכן הרתיע אותו מלעשות זאת. אף על פי

כן, בחודשים האחרונים גובר החשש בקהילה הבין-לאומית כי הלחץ הדיפלומטי על אסד עלול להתגלות כבלתי מספיק. דומה שההצהרות האחרונות של האו"ם על כך שייספק ערכות מגן נגד נשק כימי לחיילי אונדו"ף (כוח המשקיפים ברמת הגולן) מאשרות תחושה זו.³⁶

נשק כימי בלוב וסוריה: הערכת האיומים

אחד מתוצרי הלוואי הלא מתוכננים של תהליך התסיסה ההמונית נגד משטרים רודניים מכהנים באזור היה עלייה ברמת התנודתיות ואי-היציבות ברחבי המזרח התיכון וצפון אפריקה. ההשלכות של מגמה זו על ביטחון האזור אינן כאלו שניתן להתעלם מהן, במיוחד במה שנוגע להערכת ההשפעה של תפוצת נשק לא קונבנציונאלי באזור.

לא כל המקרים דומים זה לזה. במקרה של לוב, תוכנית הנשק הכימי – שהייתה ברובה מיושנת ובמצב של הידרדרות מתקדמת עוד קודם למהפכה נגד קד'אפי – כבר הייתה נתונה תחת פיקוח ומעקב והושמדה בחסות "הארגון לאיסור על נשק כימי". בנוסף, מאז התמוטטות המשטר הישן בלוב, הרשויות החדשות שם פועלות בתיאום ובשיתוף פעולה עם הקהילה הבין-לאומית לאיתור ואבטחה של שרידי המאגר הכימי. לאור זאת נראה, שהאיום של הפצת נשק כימי לובי טופל בצורה מספקת, וזאת למרות שתפוצת מרכיבים אחרים של מאגר הנשק של קד'אפי, לרבות טילים נגד מטוסים, עדיין מהווים בעיה חמורה ואתגר משמעותי לביטחון האזור. המקרה של סוריה, לעומת זאת, מציב אתגר גדול הרבה יותר, בשל אופיו המקיף, המתוחכם והמפוזר של מאגר הנשק שלה. העמדה התקיפה של הקהילה הבין-לאומית נגד שימוש בנשק כימי הרתיעה את בשאר אל-אסד מלממש אפשרות זו. לאור זאת, חשוב שהקהילה הבין-לאומית תמשיך להבהיר לו בצורה חד-משמעית, שכל שימוש בנשק כימי יוביל מיידית להתערבות חיצונית ישירה ולהתמוטטות משטרו.

עם זאת, ככל שהמצב בשטח ממשיך להידרדר, דיפלומטיה לבדה עשויה לא להספיק כדי להתמודד עם האיום הכימי שמציבה סוריה. יתרה מכך, השגת ערובה לביטחון המאגר הלא קונבנציונאלי שלה תהפוך לקשה יותר ככל שהעימות הפנימי בסוריה ייצא מכלל שליטה. בעיה דומה עתידה ללוות את תקופת המעבר הלא יציבה הצפויה בעידן שלאחר אסד.

לפיכך, על הקהילה הבין-לאומית להמשיך לעקוב מקרוב מאד אחר התפתחות האירועים בסוריה וכן לתכנן תוכניות מגירה ל"יום שאחרי", לאיתור הנשק הלא קונבנציונאלי שלה, אבטחתו או השמדתו. איתור ואבטחה של הנשק הכימי של אסד הוא אחד מהאינטרסים המשותפים האמיתיים של כל שכנותיה של סוריה – מירדן דרך עיראק, לבנון, טורקיה ועד ישראל – וכן של הקהילה הבין-לאומית

כולה. לפיכך, נדרש תיאום בין-לאומי ואזורי בנושא זה. על הקהילה הבין-לאומית גם להושיט יד לכוחות האופוזיציה בסוריה, שכן בעידן שלאחר משטר אסד הם יהיו שותף חשוב באבטחת הנשק הכימי ובמניעת הפצתו. התפקיד הפעיל שמילאו הרשויות הזמניות בלוב בטיפול בנשק הכימי אמור לשמש כדוגמה חיובית לאופן הטיפול האפשרי בסוגיית הנשק הלא קונבנציונאלי גם בסוריה.

הערות

- 1 נשק לא קונבנציונאלי, או נשק להשמדה המונית (WMD), כולל נשק כימי, ביולוגי, רדיולוגי וגרעיני (CBRN). לאחרונה נעשה שימוש גם במונח CBRNe, כאשר האות "e" מתייחסת לחומרי נפץ בעלי ניצולת גבוהה.
- 2 Country Profile, *Nuclear Threat Initiative*, <http://www.nti.org/country-profiles/libya/>.
- 3 Joshua Sinai, "Libya's Pursuit of Weapons of Mass Destruction", *Nonproliferation Review*, Spring-Summer 1997, <http://cns.miis.edu/npr/pdfs/sinai43.pdf>.
- 4 Country Profile, *Nuclear Threat Initiative*, <http://www.nti.org/country-profiles/libya/>.
- 5 "Timeline: Libya Sanctions", *BBC News*, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/3336423.stm>.
- 6 Country Profile, *Nuclear Threat Initiative*, <http://www.nti.org/country-profiles/libya/>.
- 7 Arms Control Association, "Chronology of Libya's Disarmament and Relations with the United States", <http://www.armscontrol.org/factsheets/LibyaChronology>.
- 8 Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons, "OPCW Inspectors Return to Libya", <http://www.opcw.org/the-opcw-and-libya/opcw-inspectors-return-to-libya/>.
- 9 Organization for the Prohibition of Chemical Weapons, "OPCW Inspectors Return to Libya".
- 10 "Libya's Chemical Weapons Destruction Chief Defends Extension Request", *The Telegraph*, January 31, 2011, <http://www.telegraph.co.uk/news/wikileaks-files/libya-wikileaks/8294660/libyas-chemical-weapons-destruction-chuef-defends-extension-request.html>.
- 11 Country Profile, *Nuclear Threat Initiative*, <http://www.nti.org/country-profiles/syria/>.
- 12 שם.
- 13 James P. Farwell, "Syria's WMD Threat", *National Interest*, April 5, 2012, <http://nationalinterest.org/commentary/syrias-wmd-threat-6737>.
- 14 Country Profile, *Nuclear Threat Initiative*, <http://www.nti.org/country-profiles/syria/>.
- 15 Charles P. Blair, "Fearful of a Nuclear Iran? The Real WMD Nightmare is Syria", *Bulletin of the Atomic Scientists*, March 1, 2012, <http://thebulletin.org/web-edition/op-eds/fearful-of-nuclear-iran-the-real-wmd-nightmare-syria>.

- Magnus Normark, Anders Lindblad, Anders Norqvist, Björn Sandström and Louise 16
Waldenström, "Syria and WMD: Incentives and Capabilities", Swedish Defence
Research Agency, 2004, pp. 32-33.
- Benedict Brogan, "We won't Scrap WMD Stockpile unless Israel Does, Says 17
Assad", *The Telegraph*, January 6, 2004,
<http://www.telegraph.co.uk/education/3325529/We-wont-scrap-WMD-stockpile-unless-Israel-does-says-Assad.html>
- "OPCW Inspectors return to Libya". 18
- Ashish Kumar Sen, "Libyan Rebels Fear Gadhafi is Preparing Mustard Gas", *The 19
Washington Times*, May 5, 2011,
<http://www.washingtontimes.com/news/2011/may/4/libyan-rebels-fear-gadhafi-is-preparing-mustard-ga/?page=all>
- "OPCW Inspectors return to Libya"; al-Huni, "Secret Cache of Chemical 20
Weapons and Secret Jail Discovered", *a-Sharq al-Awsat*, September 3, 2011,
(BBC Monitoring Middle East); Ian Black, "Libyan Rebels Discover Gaddafi's
Chemical Weapons", *The Guardian*, September 22, 2011,
<http://www.guardian.co.uk/world/2011/sep/22/libyan-rebels-gaddafis-chemical-weapons>; "Libya: Stockpiles of Chemical Weapons Found", *The Telegraph*,
October 27, 2011,
<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/libya/8851973/Libya-stockpiles-of-chemical-weapons-found.html>
- Andy McSmith, "Inspectors Uncover Gaddafi's Secret Stash of Chemical 21
Weapons", *The Independent*, January 2, 2012,
<http://www.independent.co.uk/news/world/africa/inspectors-uncover-gaddafis-secret-stash-of-chemical-weapons-6292670.html>.
- Kate Branner, "U.S. Still Hunting for Missing Libyan MANPADS", *Defense News*, 22
February 2, 2012, <http://www.defensenews.com/article/20120202/DEFREG02/302020009/U-S-Still-Hunting-Missing-Libyan-MANPADS>.
- "The United States has pledged \$40 million toward securing Libyan arms; the 23
United Kingdom is contributing 1 million pounds (\$1.58 million); the Netherlands
900,000 euros (\$1.2 million); Germany 750,000 euros; and Canada is providing 1.6
million Canadian dollars (\$1.6 million)", Ibid.; "Canada Provides OPCW its Largest-
Ever Donation to Expedite Destruction of Chemical Weapons in Libya", *OPCW*,
press release, April 24, 2012, <http://www.opcw.org/the-opcw-and-libya/canada-provides-opcw-its-largest-ever-donation-to-expedite-destruction-of-chemical-weapons-in-libya/>.
- "US to Give Aid to Libya to Secure Arms Stores, Chemical Weapons – Clinton", 24
Libyan News Agency, October 18, 2011 (BBC Monitoring Middle East).
- "Director-General Visits Libya for High-Level Meetings on Destruction Plans for 25
Chemical Weapons", *OPCW*, press release, May 30, 2012,
<http://www.opcw.org/the-opcw-and-libya/director-general-visits-libya-for-high-level-meetings-on-destruction-plans-for-chemical-weapons>; "Iraq to Assist Libya
in Disposing of Chemical Weapons", *Libyan News Agency*, April 12, 2012, (BBC
Monitoring Middle East).

- Ben Hubbard and Paul Schemm, "Syria Says will Use Chemical Weapons if 26
Attacked," *Associated Press*, July 23, 2012, <http://news.yahoo.com/syria-says-chemical-weapons-attacked-103925213.html>.
- "Syrian Opposition Ready to Secure Chemical Weapons", *The Jerusalem Post*, July 27
21, 2012, <http://www.jpost.com/MiddleEast/Article.aspx?id=278353>.
- Rachel Oswald, "US Watching Syrian Chemical Arms Amid Fear of Attack, 28
Diversion", *Global Security Newswire*, December 5, 2011,
<http://www.nti.org/gsn/article/us-watching-syrian-chemical-arms-amid-fear-attack-diversion/>.
- Craig Whitlock, Carol Morello, "U.S. Plans for Possibility that Assad could lose 29
Control of Chemical Arms Cache", *The Washington Post*, December 17, 2012.
- Jay Solomon and Julian E. Barnes, "U.S. Warns Syria on Chemical Arms", *The Wall 30
Street Journal*, December 3, 2012,
<http://online.wsj.com/article/SB10001424127887324355904578157304242057288.html>;
- Elaine M. Grossman, "Envoy: Turkey Shares U.S. 'Red Line' on Syrian Chemical
Arms", *NTI*, December 18, 2012,
<http://www.nti.org/gsn/article/envoy-turkey-shares-us-red-line-syrian-chemical-arms/>.
- Deborah Haynes and Richard Beeston, "We have Iran and Syria in our Sights, Says 31
Israel", *The Times*, October 31, 2012,
<http://www.thetimes.co.uk/tto/news/world/middleeast/article3584868.ece>;
- Adiv Serman, "Israel will Do Everything to Protect itself from Syrian Chemical
Weapons, PM Says", *Times of Israel*, December 27, 2012,
<http://www.timesofisrael.com/israel-will-do-everything-to-protect-itself-from-syrian-chemical-weapons-pm-says/>.
- Josh Rogin, "Exclusive: State Department Quietly Warning Region on Syrian 32
WMDs", *Foreign Policy*, February 24, 2012, http://thecable.foreignpolicy.com/posts/2012/02/24/exclusive_state_department_quietly_warning_region_on_syrian_wmds.
- "Major Ground Force Likely Needed to Guard Syrian Chemical Arms: Pentagon", 33
NTI, February 23, 2012, <http://www.nti.org/gsn/article/us-calculates-big-military-footprint-may-be-needed-guard-syrian-chemical-arms/>.
- "Syria Appears to have Eased Off Preparations for Chemical Strike: Panetta", 34
NTI, December 11, 2012, <http://www.nti.org/gsn/article/syria-appears-have-eased-preparations-chemical-strke-panetta/>.
- Saad Abedine, Barbara Starr and Ivan Watson, "NATO: Syrian Forces Firing more 35
Scud Missiles", *CNN*, December 21, 2012,
<http://edition.cnn.com/2012/12/21/world/meast/syria-civil-war/index.html>.
- "U.N. Provides CW Protection Gear to Troops in Golan Heights", *NTI*, December 36
18, 2012,
<http://www.nti.org/gsn/article/un-provides-cw-protection-gear-troops-golan-heights/>